

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРОК

Стаття присвячена проблемі класифікації болгарських переселенських говірок Півдня України. Відмінності між діалектами виявляються на всіх мовних рівнях і релевантні особливостям у культурі.

Ключові слова: морфологія, діалектологія, болгарські переселенські говірки, артикль.

The classification of Bulgarian transmigratory dialects of the Ukraine have been described in the article. The differences between dialects can be found on all language levels and relevant to the peculiarities in culture.

Key words: morphology, dialectology, Bulgarian transmigratory dialects, article.

Болгари в Україні, попри дію у різний час несприятливих чинників, виявилися стійкими щодо збереження етнічної самоідентичності. Цьому сприяло їх компактне розселення у Прутсько-Дністровсько-Дунайському межиріччі і в Надазов'ї, а також те, що більшість болгар було зайнято у сфері сільськогосподарського виробництва; селянство ж, як відомо, послідовніше й триваліший час зберігають традиції свого народу чи своєї етнографічної групи [9: 40]. На наш погляд, на ступінь збереження етносу найбільшою мірою впливає ізольованість регіону від міського впливу, міської культури, що сприяє збереженню духовної культури, архаїчних рис побуту.

Картографування діалектного матеріалу, зібраного у болгарських говірках України й Молдови у 50-тих рр., дозволило визначити типи переселенських говірок та з'ясувати їх генезу. Зокрема встановлено, що переселенські болгарські говірки поділяються на: чушмелійські, чійшійські, вільшанські, балканські, фракійські, західноболгарські і східнородопські [1: 32-41].

Серед переселенських болгарських говірок України представлені, в основному, говірки північно-східного (мізійського), південнобалканського, підбалканського та східнофракійського типів.

Усі досліджувані говірки (крім Терновки в Приазов'ї) належать до східних. Серед досліджуваних переселенських говірок наявні говірки усіх основних типів говорів Східної Болгарії, крім центральних родопських і деяких балканських. Тому в класифікації болгарських

говірок в Україні релевантним виявляється протиставлення північні — південні болгарські говори. Найбільш відчутно це протиставлення виявляється на фонетичному рівні і насамперед за рефlekсами *ě, зокрема в позиції перед наступним м'яким приголосним: у говірках північно-східного типу це рефлекс —*e* (*летен, верен, гулеми*), а в говірках південно-східного типу — *'a* (*л'атен, в'арен, гол'ами*). Діагностичними є також і ступінь редукції ненаголошених голосних, нестабільність фонем /x/, наголос у формах дієслів наказового способу, частка у формах дієслів майбутнього часу та ін. У цілому в болгарських говірках в Україні північно-східного типу виявлено риси й тенденції, властиві вокалічним мовам, а в говірках південно-східного типу — риси консонантних мов [5: 55]. На лексичному рівні при розмежуванні північ — південь найхарактернішими є протиставлення *дъщеря* — *щерка* 'дочка', *стан* — *разбой* 'ткацький верстат', *зеле* — *лахна* 'капуста', *гълча* — *хортувам* 'розмовляти' та ін.

Спільність південних говорів підтверджують і свідчення БДАО. Поділ континууму на північ — південь виявляється насамперед в акцентології: тенденцією південних говорів до переміщення наголосу на перший склад, що підтверджують карти "наголос у іменниках *момче, жена, мома*" та у формах 2 особи однини дієслів наказового способу. Спільність південних говорів виявляється і на інших мовних рівнях. Так, у південному ареалі поширеними є збережені староболгарські форми знахідного відмінка іменників *n*-основ: *камен, ремен, кремен, ечмен*, що свідчить про давність розмежування північ — південь, що неодноразово підтверджували дослідники. Цей розподіл, можливо, відбиває колишню спільність усіх південноболгарських діалектів. Серед переселенських болгарських говірок України представлені, в основному, говірки північно-східного (мізійського), південнобалканського, підбалканського та східнофракійського типів.

Беручи за основу класифікації форму артикля чоловічого роду, необхідно виділити серед фракійських, мізійських та балканських говірок *o*-говірки (*мъжо, снего, крако*) і *ъ*-говірки (*мъжъ, снегъ, кракъъ*). Кримські болгари зберігають артикль імен чоловічого роду *-ът, -ят* (*мъжът, барйакът, Кубанът, Кримът*), функціонування якого відзначено лише в цих говірках.

Серед переселенських болгарських балканських говірок дослідники розрізняють балканські *ъ*-говори і балканські *o*-говори [1: 32-41]. Говірки чушмелійського і вільшанського типів також належать до *o*-діалекту. Болгарські говірки вільшанського типу належать до північ-

чно-східних болгарських говорів *o*-діалекту; на думку Л. Мілетича, носіями *o*-діалекту Сілістренського округу є переселенці з Разграду — *шиковці* та *гребенці* [7: 27]. Вільшанська говірка за ознакою членної форми, на відміну від говірок чийшійського типу, об'єднується із шуменським діалектом (чушмелійською говіркою).

На думку укладачів АБГ, членна форма не завжди може служити класифікаційною ознакою, тому що за іншими важливими ознаками вільшанські і шуменські говірки мають істотні розходження [1: 36]. Різні риси пов'язують обидві групи з південнобалканськими говорами. Сучасні дослідження вказують на те, що і чийшійські говірки за визначальними рисами не були споконвіку північно-східними.

Зазначимо, що болгарські діалектологи включають балканські говірки в групу *ъ*-діалекту. На членну форму *ът*, *ъ* вказує і С. Стойков як на спільну характерну рису всіх балканських говірок [11]. Дійсно, для більшості балканських говірок метрополії цей артикль є характерним. Однак є балканські говірки, у яких знаходимо артикль *-o*, і вони належать, за класифікацією С. Б. Бернштейна, до балканських *o*-говорів або *o*-діалекту [1: 6]. В Україні такими є говірки С. С. Задунайка, Нова Іванівка, Рівне, Виноградівка (Бургуджі). Укладачі АБГ відзначають, що жодний із балканських говорів *o*-діалекту не описаний у роботі М. С. Державіна [1: 3].

На думку укладачів АБГ, балканські говори *o*-діалекту не становлять стійкої єдності й за іншими ознаками, вони надзвичайно різномірні за своїм складом і не мають якоїсь внутрішньої єдності [1: 38]. Проте етнографи відзначають спільність у виявах духовної культури: деякі міфологічні персонажі відомі, наприклад, тільки носіям *o*-говорів і не зустрічаються в інших говірках. Так, еортонім *Драгайка* був поширений у Північно-Східній Болгарії, причому в болгар, які є носіями *o*-діалекту (сс. Криничне, Вільшанка); у вихідців із Північно-Східної Болгарії носіїв *ъ*-діалекту свято називається Йеньовден [3: 166].

Артикль іменників чоловічого роду *-o* характерний і для деяких говірок Південної і Північної Фракії, відомих у лінгвістиці під терміном *загорський клин*. Вперше в болгарській діалектології згадку про *загорський клин* у Південній Фракії знаходимо в Л. Мілетича, який виділив цю групу говірок на підставі однієї особливості — наявності артикля *o*. На його думку, *загорці* переселилися у Північну і Південну Фракію з Північно-Східної Болгарії по балканських проходах, тоді як С. Стойков вважає, що вони переселилися із Шуменської і Про-

вадійської околиці. Існує думка, що доцільно виділяти цілісний східноболгарський *o*-діалект [6]. З І тому БДА є очевидним, що *o*-говір Південної Болгарії не становить повної єдності. Частина *o*-говірок належить до говірок західного типу, а інша частина *o*-говірок — до східноболгарських, загорських.

Основні відмінності між двома підтипами *o*-діалекту зводяться до наявності або відсутності редукції *e* в *u*, лабіалізації *u*, збереження або втрати давніх твердих або м'яких приголосних у кінці слова.

Появу *o*-артикля в болгарських говірках Л. Мілетич пояснює закономірністю, яка, ймовірно, існувала давніше: заміною *ъ* в *o* в останніх складах. Не варто забувати, що говірка с. Сухо біля Солуні, описана В. Облаком у 1898 р., належить також до *o*-діалектів. Важливість вивчення південнофракійських говорів неодноразово відзначали славісти. Це зумовлено почасти тим фактом, що, на думку С. Младенова, вони є продовженням родопського і солунського говорів, носіями яких, як вважають, були Кирило і Мефодій [8: 349]. Дослідивши південно-східні болгарські говори, Т. Бояджієв дійшов висновку, що спільність південнофракійських говорів із солунським є не результатом взаємодії, а наслідком “колишньої і теперішньої спільності всіх південноболгарських діалектів” [2: 18]. У фракійських говірках Бессарабії, як і в східнофракійських говірках метрополії, є артикль чоловічого роду однини *-o*. У переселенських говірках послідовно це явище функціонує в говірках сс. Червонознам'янка, Бакалово, Кубанка, Свердлово, Тернівка.

Як відзначали укладачі АБГ, у деяких болгарських *o*-говірках Бессарабії на місці артикля *-o* зафіксовано артикль *-ъ*. Так, у говірці с. Паркани під впливом чийшійської говірки членна форма *-o* замінена формою *-ъ*. Форма *-ъ* притаманна також благоєвський говірці, яка близька до сусідньої говірки с. Кубанка [1: 40]. У сучасній кайраклійській говірці членна форма *-o* майже витіснена формою *-ъ* під впливом сатуновської говірки. [1: 40]. У кубейській говірці в ненаголошеній позиції під впливом сливенських говірок вживається часто артикль *-a* (*кон'а, къра*). Новоіванівська говірка також зазнала відчутних змін на території Бессарабії: давня членна форма *-o* сьогодні зберігається лише в прикметниках [1: 38]. Артикль *-o* в прикметниках у всіх говорах цієї групи утримується послідовно. Артикль *-o* поступається місцем *-ъ* і в говірках метрополії. Ще в 30-ті рр. ХХ ст. болгарський діалектолог Г. Попіванов зазначав, що в шуменських говірках членна форма *-o* поступається місцем формі *-ъ* [10: 359]. Автор пояс-

нює цей процес впливом літературної мови, а також впливом сусідніх говорів *ѣ*-діалекту. На думку укладачів АБГ, основною причиною заміни членної форми і зникнення інших архаїчних рис шуменського діалекту є вплив балканських говірок. Досліджуючи іменну систему чушмелійської говірки, В. К. Журавльов у 50-і рр. ХХ ст. відзначав, що при першому ознайомленні з говіркою створюється враження про заступлення *ѣ*-артиклем *о*-артикля: досить часто вживаються форми *л'аба, сина, д'ада*, але при докладнішому вивченні цього явища з'ясується, що форми з артиклем *-ѣ (-а)* вживаються носіями говірки в тих випадках, коли вони розмовляють по-болгарськи з людиною, яка недостатньо знає говірку, із людиною, що не живе в цьому селі, тобто з *чужою* людиною. У розмові між собою носії говірки ніколи не вживають *ѣ*-артикль, сприймаючи форми з *ѣ*-артиклем як іншодіалектне явище [4: 47]. Крім того, у чушмелійській говірці ще в 50-ті роки фіксовано іменники, які не мають форм з артиклем. В однині це іменники чоловічого роду на *-у*: *ч'ерау* 'червяк' (літ. *черав*), *шкау* 'шкаф', *зас'еу* 'частина весільного обряду — просівання борошна для короваю' (літ. *засевки*), *ур'еу* 'горіх' (літ. *орех*), *сид'еу* 'перламутр' (літ. *седеф*), *тезг'ау* 'верстак' (літ. *тезгях*) [4: 51]. Відсутність членної форми в таких випадках пов'язана з фонетичними особливостями говірки — іменники, що закінчуються на *-уу*, часто втрачають останній звук *-у*; ймовірно, відбувається стягнення: *черау* зам. *черауу*. В інших випадках відсутність артикля пов'язана з семантикою. Так, терміни спорідненості не мають артикля — і ті, що закінчуються на *-у* (*даду, сваку, чичу*), і деякі інші — *мама, кака, буле, мѣш, брат*. Не мають артикля в однині і множині слова, на позначення одиниць виміру: *иктар, сажен, аршин, адѣм* (крок), *тон, пунт, килаграм, килу, грам, м'асиц, година, кат* 'сувій тканини' та ін. [4: 52]; без артикля в цій говірці також вживається лексема *дом* та деякі інші. Усе це свідчить про складну ситуацію зі збереженням чи трансформацією артиклів у переселенських говірках, що вимагає системного дослідження цього явища на значному за обсягом матеріалі. Відсутність досліджень, докладних описів, які б фіксували сучасний стан болгарських переселенських говірок, не дозволяє простежити дальшу еволюцію цих говірок.

1. *Атлас болгарских говоров в СССР*. Ч. 1. Вступительные статьи. Комментарии к картам. — М.: АН СССР, 1958. — 84 с.

2. *Бояджиев Т.* Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. — София: Климент Охридски, 1991.

3. *Дыханов В. Я.* Традиционные системы календарных дат болгар и гага-

узов // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження. — Одеса: АстроПринт, 2000-С. 155-168.

4. *Журавлев В. К.* Говор села Криничное (Чешма-Варуита) // Статті и матеріали по болгарской диалектології ССРСР. — М.: АН ССРСР, 1955. — Вип. 7. — С. 18-62.

5. *Колесник В. А.* К вопросу о статусе фракийских говоров болгарских сел Юга Украины // Слов'янський збірник. — Одеса: Астропринт, 1996. — Вип. 1-П. — С. 50 -56.

6. *Кочев И.* Основното диалектно деление на българския език // Български език, 1980, №4. — С. 295-305.

7. *Милетич Л.* Източнобългарските говори. — София: БАН, 1989.

8. *Младенов Ст.* История на българския език. — София: БАН, 1979.

9. *Наулко В.* Сучасні етнічні процеси серед болгарської діаспори України // Матеріали міжнародного круглого столу "Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)". — К., 1998. — С. 37 — 43.

10. *Попиванов Г.* Особенности на шуменския говор // Сборник на БАН. — София, 1940. — Кн. XXXIУ.

11. *Стоиков Ст.* Българска диалектология. — София: Проф. Марин Дринов, 2002.